

Csuday Csaba

## *Celestina, Don Juan, Don Quijote:* remekművek – hatásos (jel)képek?

■ Celestina: a rút, foghíjas kerítőnő. Don Juan: a köpenyes-kardos nőcsábász. Don Quijote: a háborodott szélmalomharcos. Képek, vizuális emblémák, amelyek közül kettő, a két Doné ma is egyetemesen eleven, minden közönséges emberfia ismeri és használja is őket, még hozzá ugyanabban a jelentésben, ugyanannak a jelenségnek a szemléltetésére, mint évszázadokkal ezelőtt. „Egy valóságos donhuán”, mondják a gátlástalan szívtipróra, „Don Quijote, Don Quijote, a szélmalom csak játszik veled”, éneklő évtizedek óta népszerű slágerében a Neoton Família. Celestina nevét – Szelestinának írva – már inkább csak a Babar-mesekönyvekből lehet ismerni, a kedves elefánt unokatestvéreként, majd feleségként.<sup>1</sup> A név Celestina-változata talán már csak a spanyoloknál, s ott is inkább a műveltebbek vagy korosabbak képzeletében idézi föl a kivénhedt, ám bölcs szajhát, akinek immár aszotán is csak a bujálkodáson jár az esze, s mintegy elégtételt véve balga embertársain világa képtelenségeiért, – agyafúrt kofa –, a testi szerelem piacán éli ki mohó pénz- és kéjvágyát. Pedig a magyar színházlátogatók is emlékezhetnek rá: láthatták a Gödör színpadán a Tatabányai Jászai Mari Színház előadásában, Margitai Ágival Celestina szerepében – igaz, csaknem egy évtizede. Fernando de Rojas<sup>2</sup> *Tragikomédiájának*<sup>3</sup> eme hazai színrevitelét egyik jóindulatú kritikusa „bővérű komédiázásnak” nevezte, holott alig volt több harsányan trágár malackodásnál.

Különös tehát, mit őriz meg a *popularitás* (ha e fogalmon a szélesebb népszerűség tudat- és szokásbeli hagyományait, a szorosabb és tágabb értelemben vett *nép-szerűséget* értjük) a *magas* kultúra csúcsteljesítményeiből (esetünkben a klasszikus spanyol irodalom e három remekművéből), s az is, ahogyan a közemlékezet leegyszerűsíti-sűríti őket valami olyan „maggá”, amelyből, mellest, ezek az alkotások eleve kisarjadtak. A sablonná, turista tucattermékké silányodott, Sanchóval és Rocinantével, a Búsképű lovával kiegészült Don Quijote-szobrocskák például joggal vetik fel a kérdést (ami egyébként Celestinára és Don Juanra is

érvényes): a tömegeknek ennyi kell, ennyi is elég a magas irodalomból? Hogy előbb legendává, jelképpé redukálódnak, majd valami olcsó árucikké, netán obszcén ripacskodássá? S ha így van, vajon baj-e, hogy így van? Baj-e, ha magukat a műveket, a sokrétegű, valódi értékekkel gazdagított, az emberi szellem magaslataira emelt legendákat csak a „vájít fülűek” ismerik és értékelik a maguk helyén, egyfelől, másfelől valóban fogyatkozás, fogyatékos-e, ha a köznapiság gondolkodás, képzelet és a nyelv mintegy „visszahelyezi” őket eredeti, különösebb magyarázatot nem igénylő funkciójukba? Nem az „elitizmus” szemelencsés túlzása-e a „silányodás” fölötti siránkozás, ahelyett, hogy elismernék: a kompakt képekben rejlő vitalitás, az elpusztíthatatlan erő is érték, hiszen e „csökevények” (a nyelvi alakzatok, szimbólumok, közmondások, szólások révén) ugyanúgy betölthetik a művészet egyik alaphivatását: az általános emberi magatartás, gondolkodás, vagy, egyszerűbben: az életminőség jelzését-alakítását?

A kérdésből azonban mindjárt újabb kérdések adódnak. Például ez: hogyan lehetséges, illetve mi lehet az oka annak, hogy egy nemzeti irodalom legmaradandóbb figurái látszatra mind valamilyen negatívum megtestesítői? Celestina kerítőnő, Don Juan önző nőfaló, Don Quijote bolond fellegevő. Magyarázhatjuk-e elsődleges, jelképi hatásukat azzal, hogy mindhárman olyan „határsértők”, akik bennünket, (szándékaink szerint legalábbis) a normalitás korlátain belül élőkét részint lenyűgöznek merészségükkel, részint elborzasztanak szörnyeteg-mivoltukkal, vagy, mint Don Quijote esetében, folyvást kárörvendő nevetésre készítenek? Csupa olyasmit képviselnek tehát, amit a józan ésszel élő ember (és közösség) nem tud, nem akar, esetleg nem is volna képes követni. Alapjában véve önvédelemből. Pedig titkon szeretné életfogytiglan meg- és kiélni érzékiségét (Celestina), szeretne megkapni minden nőt, akit csak megkíván, ha férfi, vagy, hiúságból, észrevétetni magát a nagyhírű alfahímmel, esetleg éppenséggel megbüntetni

őt, ha nő (Don Juan). De az is lehet, hogy mintegy saját közönségessége (gyávasága, bölcs belátása, erkölcsössége stb.) kicsinyes bosszújaként, vagy épp saját kudarcos idealizmusának elégtételeként örülne a folyvást ósdi, idejétmúlt eszmékért harcba szálló lovag csúfos vereségeinek (Don Quijote).

Az ún. „magas” irodalom csúcscsaira emelkedő művek helyzete persze jóval bonyolultabb, hiszen sikerük egyik oka éppen az, hogy alkotóik az ocsmányt, a visszataszítót, a nevetségest stb., azaz az emberi rosszat, esendőt, csúfat úgy voltak képesek megragadni, hogy bennük, velük vagy mellettük ellentétüket, a jót, az élelmet, az éles eszút, a magasztost és nemest, egyszóval az összetettségében teljes embert ábrázolták. Végso bukásuk (Celestinát megölik, Don Juant elnyelik a pokol lángjai, Don Quijote „kigyógyul” megszállottságából) egyszerre megnyugtató igazságszolgáltatás és elszomorító értékvesztés, aminek következtében a befogadó katartikus élmény részesévé válik.

A *Celestina*  
lisszaboni  
kiadásának  
címlapja  
1540



### Celestina

„Rég idő óta ismerek itt a közelben egy Celestina nevezetű szakállas vénasszonyt; ravasz, minden hájjal megkent boszorkány ez [...], több mint ötezer leánynak segített már ebben a városban, hogy szüzességüket elveszítsék avagy visszanyerjék. Hahogy kedve szottyanna rá, még a kősziklát is rávenné a paráznaságra.”<sup>4</sup>

Ezekkel a szavakkal mutatja be „hősnőjét” a szerző, egyik szereplője szájába adva a szót, s e prezentációból érdemes felfigyelni a *boszorkány* minősítésre, amelyet a mű születésekor, a XV. században halálosan komolyan kellett érteni: az egyház és a hitélet akut válsága – amely életre hívta a reneszánsz eszméit és művészetét – és az orvoslás gyatra volta miatt a kuruzslás, a fekete mágia, a ráolvasás központi, meghatározó szerephez jutott az emberek mindennapi (javarészt szerelmi) gondjainak megoldásában. A babonás hiedelmekkel, sátáni erőkkel kapcsolatban álló boszorkányok, kerítőnők és javasasszonyok „szolgálatait” – noha törvényileg tiltották őket,<sup>5</sup> tömegesen vették igénybe szegények és gazdagok, urak és szolgák.

Különösen Spanyolországban, ahol – bár a hivatalosság, a királyi hatalom, a lovagrendek (egyéb nemesi kongregációkkal egyetemben) és a katolikus egyház fenn hirdette a keresztény szokások és a hit egyedül üdvözítő erejét – az arab és a zsidó kulturális hagyományok – eredeti eszmeiségüket, értékeiket jórészt elveszítve – még nagyon is elevenen éltek. A „fentiek” és a „lentiek” körében egyaránt. Ami több mint természetes, ha figyelembe vesszük, hogy a Katolikus Királyok – Ferdinánd és Izabella – épp csak pár éve üzték ki a félszigetről az arabokat és a zsidókat (1492).<sup>6</sup>

A zsidósághoz hasonlóan eleve feslettnek tartott mór (arab) erkölcsiség (keresztényi szempontból, természetesen) egyik megnyilatkozása, hogy Celestina romlottságát Rojas közönsége (s talán maga a szerző is) egyértelműen mór származásából eredeztette. Legalábbis a kiváló regény- és esszéíró Juan Goytisolo<sup>7</sup> szerint, aki ezt írja: „A vén kerítőnő, Celestina alakja Al-Andalus<sup>8</sup> arab irodalmából eredeztethető: Celestina, mint a korszak minden javasasszonya, megkeresztelt mór volt. Az ő hathatós segítségével nyer kielégülést Calixto brutális, parancsoló szenvedélye. Emez, noha nemes lovag – a

jövöbéli spanyolokhoz hasonlatosan – áldozat: két harcban álló civilizáció, a mohamedán és a keresztény áldozata. Calixtóban egyszerre van meg a mohamedánok túlfűtött érzékisége és a keresztények háborgó lelkiismerete. Vagy, ha úgy tetszik, a lelke keresztény, a teste arab.”<sup>9</sup>

Ugyanez áll szerelmesére, a szépséges Melibeára. Azaz a különbséggel, hogy míg a gyenge jellemű Calistót önző sóvárgása vezérli, a leányzó erényes tiltakozását, önérzetes ellenállását csak Celestina mágikus praktikáival sikerül megtörni. Miután szóbeli közvetítőként csúfos kudarcot vall – Melibea egyszerűen kidobja a házából –, a boszorkány kerítónő varázserejű tárgyakra (egy kendőre, egy gyűrűre) bízva a csábítás munkáját.

Melibea „elbukásának” oka lehet a testiségben őszintén vállalt nőisége, amit a XIX. felvonásban így vall meg Calistónak, ölelkezés közben: „Az én gyönyörűségem semmivel sem kisebb, uram; mi több, kettőnk közül én vagyok a nyertes, mivelhogy élvezhetlek téged.”<sup>10</sup> De öntudatos érzékiségét s bekövetkező tragédiáját is összefüggésbe hozzák zsidó származásával, amely ugyan a műből közvetlenül nem olvasható ki, de több kutató evidenciaként említi.<sup>11</sup> Calisto véletlen halála után (lezuhan Melibea házának tornyából, és a nyakát szegi) szerelmese is öngyilkos lesz, Pleberio, a lány dúsgazdag apja pedig – a korban szinte istenkáromlásnak ható – végső monológjában a szerelmi szenvedélyt, illetve a balszerencsét okolja gyermeke pusztulásáért. Pleberio siratójában és Celestina egyik korábbi eszme-futtatásában a szakirodalom egyenesen a kabbalisztikus eszmék hatását vélte felfedezni.<sup>12</sup> S ha hozzávesszük még a műben gyakran felbukkanó antik irodalmi vonatkozásokat és hivatkozásokat is,<sup>13</sup> bizvást állíthatjuk, hogy Rojas, a salamancai joghallgató a „magas” irodalom és a populáris kultúra különös ötvözésével alkotta meg ma meglepően modernnek ható *Tragikomédiáját*, csaknem kereken száz évvel az első modern regény, a *Don Quijote* megjelenése előtt.

Egyik mai kommentátora, Francisco J. Lobera Serrano pedig egyenesen azt állítja, hogy noha a párbeszédű regény (vagy olvasásra szánt tragikomédia) egyes szereplői, helyszínei és beszédhelyzetei evidensen köznapiak, a kerítónő, a prostituáltak, a szolgák vaskos, olykor trágár regiszterben szólnak, mégis, a mű egész nyelvzete antik példákat követő, konstruált, jellegzetesen elit-értelmiségi által megalkotott rendszer, amelynek alig volt köze a korabeli beszélt nyelvhez. Idézem: „Nekem a *Tragikomédia* szereplőinek beszéde, szóljanak bárkihez, bármilyen helyzetben, kiművelt, már-már latinnak tűnő, nagyon erőltetett, de elegáns nyelv, amely azonban nagyon is különbözik korának művelt irodalmi nyelvétől; az utcán,

Toledo vagy Salamanca utcáin beszélt nyelvhez pedig semmi köze. [...] De ez a »magas« nyelv egy »alantas«, trágár világot mutat meg, amely hasonlít ugyan a XV. század végi spanyol világra, de lehet a mi mai világunk is, a maga mélységes feszültségeivel, ellentéteivel és perlekedéseivel.”<sup>14</sup> Rojas korábbi értelmezője és kiadója, Peter E. Russell szintén alapos vizsgálat alá veszi a *Tragikomédia* nyelvi rétegeit. Kimutatja, hogy a műben 332 szentenciát, görög–latin filozofikus bölcsességet idéznek a szereplők, de a népnelvből vett közmondások is gyakoriak benne, szám szerint 272.<sup>15</sup> A Sempronio nevű szolga például így oktatja szerelmi kóriban szenvedő urát az első felvonásban: „Vagy nem olvastad ama bölcsét, ki ezt írja: »Miképpen az anyag a formára, azonképpen vágyik az asszony a férfirra?«” A javasasszony Celestina pedig így beszél magában az V. felvonás elején: „Ó, vén Celestina! Örvendj hát; a jó kezdet fél siker. Ó, kígyóolaj! Ó, fehér fonál! Mely pompásan a kezemre dolgoztatok! Ó! Pokolra is dobtam volna minden volt és leendő megbízásomat, s nem hittem volna többé sem füvekben, sem kövekben, sem varázsszavakban! Ujjongj hát, öreg, többet hoz ím ez ügy [értsd: Melibea és Calisto összebörönálása. Cs. Cs.] a konyhára, mint tizenöt megfoldozott szűzlány. [...] Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul, tartja a mondás, s ugyan bölcsen. Való, hogy a gyakorlat jobb orvost nevel, mint a könyvek; nemhiába mondják, hogy a gyakorlat teszi a mestert, meg a tapasztalatokon való okulás...”<sup>16</sup>

### Don Quijote

A Búsképű lovag történetének népi, populáris vonatkozásait eddig sokan és sokféleképpen taglalták. Mindekelőtt megemlítendő az a közhelyszámba menő irodalomtörténeti tény (amelyet melleleg a szerző maga állít regénye bevezetőjében), hogy tudniillik műve voltaképpen a lovagregények paródiája, kigúnyolása, ami, ha úgy tetszik, már önmagában a népszerűsítés egyik formája. De eleve köznépi jellegű a főszereplő, akinek a neve valójában Quijano (vagy Quesada?), s aki, bár nemes, életmódjában alig különbözik a közönséges, falujabeli parasztoktól, akárcsak „hétszilvafás” magyar rokonai. Mint tudjuk, kedvenc olvasmányai, a lovagregények hatására kivételes hős szeretne lenni, ám lovaggá csak úgy válhat, ha – időt és személyiséget váltva – a középkorba *képzeli* magát. Ebből a „magasságból” válik igazán pasztikussá ellentéte a közönséges Sanchóval, aki, földművelőként, ízig-vérig népi; ő maga „a Nép”. Mármost a „magas” és „populáris” kapcsolatának, gyötrelmes és gyönyörűsége egymásra hatásának mindmáig egyik legérvényesebb, legtanulságosabb példája Don

Quijote „sanchósodása” illetve a földhözragadt paraszt „quijotizációja”. A folyamat, amelynek során fokozatosan egymáshoz hasonulnak, annyira ismert, hogy itt csak elég néhány jellegzetességére, epizódjára utalni.

Mélységesen igaza van a kubai cervantistának, Miguel José Péreznek, aki egyik előadásában<sup>17</sup> a remekmű talán legfőbb értékeként Don Quijote és Sancho Panza kapcsolatát jelöli meg, amely kapcsolat származásuktól függetlenül barátsággá alakul, s a két szereplő remek párbeszédeiben nyer kifejezést, a szavakban megfogalmazott igazságokban. „E baráti viszony egyre mélyül, egyre szilárdul a cselekmény során [...], alapja és támasza maga az igazság, a szavakkal egyesülő igazság. Szó és igazság emez egysége hiposztatikus, valóságos létezők összefonódása, és nem csupán képletes értelemben; Don Quijote számára szó és igazság olyan, akár »kétféle természet egy személyben«.” Majd: „Az úr és fegyverhordozója közti párbeszéd olyan intenzív, hogy létrehozza a »csodát«: Sancho ugyanabba a »bolondériába« esik, mint a gazdája, ami által kitarul előttük minden horizont.”

**Don Quijote és  
Sancho Panza**  
John Philip  
metszete,  
1687



A két szereplő metamorfózisára Juan Goytisolo jellegzetes példát említ már idézett esszéjében: „Sem Don Quijote, sem Sancho Panza nem azonos önmagával attól a pillanattól fogva, amikor Sancho elvállalja ura szolgálatát, mint ahogyan aznap sem, amelyen Don Quijote, a Fehér Hold lovagjától legyőzve, hű fegyverhordozója kíséretében hazatér falujába, hogy meghaljon. A két epizód között Sancho »quijotizálódik«, Don Quijotén pedig nemegyszer kiütözköznek Sancho meglehetősen cinikus realizmusának tünetei. Így, a földhözragadt Sancho, csak hogy követhesse gazdáját, lemond szigetének kormányzásáról (»Az Isten áldja meg uraságtokat, mondják meg kegyelmes uramnak, a hercegnek: meztelenül születtem, most is meztelen vagyok, se nem nyerek, se nem vesztek; evvel csak azt akarom mondani, üres zsebbel jöttem ide kormányzóknak, üres zsebbel is megyek el innét, éppenséggel nem úgy, ahogy más szigetek kormányzói szoktak.«) Don Quijote pedig, tudva, mekkorákat lódított Sancho, amikor beszámolt a Clavileño nevű faparıpán tett, képzeletbeli és tréfába illő repülőútjáról, így szól

hozzá: »Csak annyit mondok Sancho, ha azt akarod, hogy elhiggyék, amit az égből láttál, azt kívánom, hogy te is elhidd, amit én láttam a Montesinos barlangban.«<sup>18</sup>

Az igazságosztó lovag, akit képzelete és kedvenc olvasmányaitól eltorzult „hamis tudata” valami sosem volt hősi, idealizált Aranykorba telepít át sivár jelenéből, nyelvileg is a régmúltban jár. Olyannyira, hogy a közönséges népek, például a fogadó körül sürgölődő szolgálók nem is értik kacifántos beszédét.<sup>19</sup> Az író remekül oldotta meg ezt a tudós búvárkodóknak is becsületére váló lingvisztikai bakugrást: bőven merít az archaikus spanyol nyelv grammatikájából és hajdani szókészletéből. Az már más lapra tartozik, hogy a magyar olvasó, ha a legfrissebb fordítást olvassa is, s ha érzékeli is a szöveg régieségét, kevésbé szédül bele ebbe a nyelvi időutazásba.

Sancho keresetlen, de mégis zamatos, közmondásokkal telítődött beszéde annál időtállóbb; a jelenség nyelvfilozófiai magyarázata szintén külön fejezetet érdemelne. Nem mintha Don Quijotétől idegen volna a szólásmondások használata. Sőt, ez az idiomatikus szál akár kölcsönös metamorfózisuk egyik ve-

zermotívuma is lehetne, amint azt a Második Rész 67. fejezetének 687. oldalán láthatjuk. A történet vége felé közeledve a Búsképű éppen azt fontolgatja, hogy hosszabb időre elszegődik pásztornak, Sancho pedig már elképzelem, hogy majd Sanchita nevű leánya viszi ki nekik az ebédet a karámhoz, ám akkor visszahőköl:

„De megálljunk csak! Ő bizony elég formás leány, s van akárhány ügyes rosszcsont pásztor; azt pedig csakugyan nem szeretném, ha Sanchita kijönne gyapjúért, s nyírtan térne vissza. A szerelem meg a rossz kívánság csakolyan otthonos a mezőn, mint a városokban, a pásztorkunyhókban, mint a királyi palotákban, s aki nem jut kísértésbe, nem vétkezik, ha nem lát szemem, nem kíván szívem, s jobb okosan csenni, mint koldulni menni. – Elég a közmondásokból, Sancho! – szolt közbe Don Quijote. – Hiszen egy is elég lett volna, hogy megértesd, mire gondoltál. S már sokszor figyelmeztettelek, ne pazarold oly bőven a közmondásokat, s ne rázd őket lépten-nyomon a szűrőd ujjából. De úgy látszik, az az intés pusztába kiáltott szó volt. Falra hánytam a borsót. – Kegyelmed szakasztott úgy tesz – válaszolt Sancho –, ahogy a közmondás tartja: bagoly mondja verébnek, de nagy a fejed. Engem azért pirongat, mert sok közmondással élek, kegyelmed meg párosával szórja őket. – Igazad van, Sancho – válaszolt Don Quijote –, csakhogy én kellő helyen használom a közmondást, mind a helyére illik, mint gyűrű az ujjra. Te pedig üstöküknél fogva cibálsz, inkább rángatod, mint irányítod őket...”

### Don Juan

„Calistóban pedig, embrionális formában, már ott van Don Juan későbbi mítosza, amely azután Tirso de Molinával kezdődően egész Zorilláig bezárólag végigvonul az egész spanyol irodalmon, hogy végül a XVIII. századtól egyetemes dimenziókba emelkedjék. Don Juan nem egy önmegtagadó homoszexuális, amint azt Gregorio Marañón bizonyítani próbálta, hanem a muzulmán-keresztény kettősség eredménye, s mint ilyen, lényegileg spanyol, akit a hárem utáni nosztalgia arra készítet, hogy folyvást női áldozatai után koslasson, el egészen a látszatra legtávolabb eső pontig, az apácazárdáig” – írja idézett eszmefuttatásában Juan Goytisolo. S való-

ban, érdemes felfigyelnünk arra a különös tényre, hogy noha Celestina és Don Quijote alakja is folklorisztikus jelképpé „sűrűsödött”, figurájukat mégis egy-egy remekmű őrzi igazán. A „sevillai szédelgő”<sup>20</sup>, azaz Don Juan mítosza viszont számos alakban és több irodalmi műben (többnyire drámában) hagyományozódott az utókorra. Olyannyira, hogy klasszikus esszéjében Ramiro Maeztu<sup>21</sup> egyenesen Don Juan-típusokat emlegethet: megkülönbözteti a csábító „déli” hím-ragadozó, és „északi”, az ideális, eszményi szerelmet kereső típusát. (Sőt, szerinte Európa keleti és nyugati tájainak is külön Don Juanja van.) Előbbire Tirso de Molina, Zorilla valamint Molière klasszikus műveit, utóbbira Byront, Lenaut, az olaszokat és Mozart zenei remekét hozza fel példaként. De megjegyzi: „Mindenki Don Juanról beszél Európa északi részében. Senki sem érti. Minden író esztét megjárta Don Juan. Egyik sem szentelt neki fajsúlyos művet. Hogyan lehetséges ez? Hadd válaszoljak erre: mert Észak Don Juanja belsőleg inkoherens, nemcsak a valóságban, de képzeletben is, s szertefoszlik a levegőben, mihelyt



Alexandre-Évariste Fragonard:  
Don Juan  
és a Kormányzó  
szobra  
festmény,  
1830–1835

megpróbálják irodalmi karakterben rögzíteni. Inkoherenciája szembeötlővé válik, mihelyt olyan szerelemre gondolunk, amely nem tud kielégülni, minthogy minden nő, akibe csak belebotlik, méltatlannak bizonyul érzelmeire.”<sup>22</sup> (Ha megéri, Maeztu bizvást az „északiak” közé sorolhatta volna Max Frisch *Don Juan avagy a geometria szerelmese* című, 1953-ban megjelent drámáját<sup>23</sup> is, bár talán helyesbítene is kellett volna szigorú ítéletét; Frisch darabja ugyanis üdítő kivétel: nála a Szédelgő egyszerre férfias hős és idealista bölcselő.)

Noha Don Juan „nemzetközisége”, mítoszfeldolgozásainak szerteágazó bokra kultúrtörténeti tény, a legenda eredetét, forrásvidékét mégis a spanyoloknál kell keresni. Közlebről pedig a középkori románcköltészetben. Maeztu mutatta meg azt is – Víctor Said Armesto kutatásai alapján –, hogy „a Szédelgő alakja megvolt már Spanyolország legendáiban és népi történelmében, amint feltehetően minden országéban.”<sup>24</sup> A szájhagyományban a legenda két ágon fejlődött: egyik a vakmerő, gátlástalan nőbolondító alakja, a másik a halott úri méltóságot (komtur) szentségtörő módon vacsorára hívó botrányhős története körül bonyolódik. Maeztu az istenkáromló lovag tematikájából be is emel tanulmányába egy hosszú románcot, amelynek a kötetet is fordító Jánosházy György változatában idézzük néhány sorát:

„Nyalka lovag ment az úton, / templomba ment, a misére; / nem a misére volt a gondja, / nem is indult ő evégett, / a dámákat ment ő látni, / akik oly frissek, szépek. / Hát, ahogy ment, útja közben / majd egy halálfőre lépett, / nézte, nézte csodálkozva, / s messze rúgta az útfélre; / az fogával vicsorított, mintha ránevetne éppen. / Hej, halálfő, jöjj el este, lakomára légy vendégem. / Gúnyolsz, lovag, ám szavamra elmegyek hozzád ma éjjel. [...]

Falat még nem ment le torkán, / s döng a kapu a sötétben. [...] Nem látogatóba jöttem, asztalodhoz sem vendégnek; / azért jöttem, hogy éjfélnél / a templomba jöjj el velem. [...] A templomban ugyan mit lát: / sírgödör tátong közepén. / Gyerünk, gyerünk, lovag uram, / lépj e sírba mit se félve, / itt alszol majd velem együtt, / megsztom veled az étkem...”<sup>25</sup>

A románcbeli lovag ezúttal ugyan megússza, a halott csak ráijeszt és tiszteletre inti, nem úgy, mint majd Tirso de Molina drámájában (és számos későbbi feldolgozásban, így Mozart *Don Giovanni*jában is), ahol Don Juant a Pokol lángjai emésztik el, méltó büntetésül.

A Don Juan-i téma, akárcsak a Don Quijote-i vagy a celestinai, szinte kimeríthetetlen. Feldolgozóinak név-

sora is; az említettek mellett okkal szerepelhetne még Puskin, Baudelaire, Bernard Shaw vagy akár Camus és Kierkegaard. A magasztos és a vulgáris, a „magas” irodalmi valamint „népi”, „populáris” művészet egymásra hatása, egymást gazdagító vagy éppen szegényítő megnyilatkozásai folytonos változásban ugyan, de nem szűnő jelenlétükkel ékesen bizonyítják – legyen bármennyire közhely –: a művészet múlhatatlan. Lényegi (örök emberi) tartalmai minden korban megtalálják megfelelő formájukat, útjukat a választott kevesekhez éppúgy, akár a fogyasztásban örömet kereső tömegekhez. Legyen szó akár örökbecsű műremekekről, akár népszerű popzenei alkotásokról, vagy éppen olcsó kitűzőkben, tucattermékekben tárgyasuló jelekről, jelképekről.

Don Juan, mindenesetre, a végletesen önző férfigóg időtlen jelképe. Kierkegaard a Mozart-opera ürügyén így látja a Szédelgőt: „Don Juan menet közben van [...] Ahogy az érzékiséget Don Juan alakjában értelmezik, [...] azelőtt soha nem értelmezték [...]; az erotika itt a csábítás. Elégge figyelemre méltó, hogy a görög világban teljesen hiányzik a csábító fogalma. [...] Don Juan viszont alapjában csábító. [...] Ő kurtán végez, és mindig feltétlenül győztesnek kell képzelnünk. Ezt előnyének tekinthetnénk, holott valójában szegénység. [...] a lelki szerelemnek is van egy másik dialektikája, [...] a különbség minden más egyéntől, még akkor is, ha az a szerelem tárgya. Ebben rejlik gazdagsága, dús tartalma. De nem így áll a dolog Don Juannal. Neki ehhez ugyanis nincs ideje, számára minden csupán a pillanat műve. [...] Számára a teljesen elvont nőiség a lényeg, és legfeljebb a még érzékibb különbség. A lelki szerelem megáll az időben, az érzéki eltűnik az időben...”<sup>26</sup>

## JEGYZETEK

- 1 Két magyar irodalmi vonatkozás még említést érdemel. Kölcsey Ferenc *Celesztina* című emlékbeszéde, amelynek névadója éppenséggel ellentétes előjelű, mint spanyol névkonka: eszményi női alak, aki a költő első szerelme volt. Megemlékezésében megkapó vallomásokat olvasunk az emberi élet tavaszáról, az ifjúkor vágyairól, reményeiről, csalódásairól. A másik: a *Tragédia* boszorkányalakja a londoni színből; Jankovics Marcell képi ábrázolása akár a *Tragikomédia* címszereplőjének illusztrációja is lehetne.
- 2 Fernando de Rojas (1470–1541) spanyol drámaíró. Egyetlen irodalmi alkotását, a *Celestinát* salamancai joghallgatóként írta egy szünidőben. A megírás évét nem ismerjük, de nem sokkal előzhette meg az első, 1499-es kiadást. Az ehhez, bevezetőként is felfogható, egyik barátjához írt levélben Rojas azt állítja, két hét alatt fejezte be a munkát, egy ismeretlen szerző (aki, Rojas szerint lehetett a költő Juan de Mena, de akár az ugyancsak poéta Rodrigo Cota is) véletlenül megtalált kéziratának folytatásaképp.
- 3 ROJAS, Fernando de: *Celestina. Calisto és Melibe tragikomédiája*. Ford. SZÖNYI Ferenc, Bp., Eötvös, 2010
- 4 Uo., 27–28.
- 5 A nők bűbájosságáról, ördögösségéről való nézetek már a X. században mindenfelé elterjedtek. XXII. János pápa 1317-ben és 1327-ben a bűbajos asszonyokra, akik az ördögöt imádták, neki áldoztak, magukat vele elgyűrűzték, már átkot mondott. VI. Incze pápa 1454-ben, valamint 1486-ban kiadott bullái értelmében, a bűbajos nők és boszorkányok a Szent Inkvizíció elé voltak állítandók, hogy ezúton az elkárhozottaknak a máglyahalál következtében legalább lelkeik mentessenek meg.  
REIZNER János: *Szeged története*. <http://www.bibl.uszeged.hu/reizner/01/1338.htm>
- 6 Először 1263-ban, I. Jakab aragóniai király színe előtt megrendezték Móse-ben Náhmán de Gerona (Náhmánidesz) rabbi és Pablo Christiani barát részvételével a barcelonai hitvitát. Náhmánidesz a vita után menekülni kényszerült, de a zsidók nagy többsége ekkor még nem látta olyan fenyegetőnek a légkört, hogy áttérésre gondolt volna. Akik igen, azokat konverzoroknak, áttért zsidóknak nevezték. Ők már kereszténnyé lettek, és ekkor még bejuthattak a társadalom felsőbb köreibe, beleértve a nemességet és a királyi réteget is, ahol nem kellett diszkriminációval számolniuk. Mivel azonban 1390-ben Kasztília királyának hirtelen haláláért a zsidóságot kezdték vádolni, 1391. június 4-én Sevilleben pogrom tört ki, amelyben a zsidóság egyharmadát meggyilkolták, egyharmada áttért a kereszténységre, a maradék pedig elhagyta hazáját. Az ibériai területek visszafoglalására a móroktól a keresztények már a VIII. századtól tettek kísérle-

teket, de harcaikat csak 1492-ben Granada visszafoglalásával koronázta végérvényes siker.

- Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella közt létrejött egy érdekházasság, amelynek célja az volt, hogy Spanyolországot a kereszténység zászlaja alatt egyesítsék. A zsidóság eleinte még anyagilag is támogatta őket, mivel feltételezték, hogy II. Ferdinánd – anyai ágról való zsidó származása miatt – talán befolyásolni tudja a társadalmat, hogy nagyobb toleranciát mutasson a zsidóság felé. Kezdetben ez így is történt. Róma azonban nyomást gyakorolt Spanyolországra, hogy ők is állítsanak fel inkvizíciós bíróságokat. Ferdinánd ezt előbb visszautasította, majd Izabella hatására mégis megtette. A népiirtás az 1492. március 31-i Torquemada által kiadott Alhambra-ediktummal vette kezdetét. A zsidókat választás elé állították: vagy elvándorolnak, vagy keresztény hitre térnek. Azokat, akik főleg kényszer hatására áttértek ugyan, de otthonaikban megtartották a zsidó szokásokat, maranneusoknak nevezték. Ugyanebben az évben azonban már konverzorok ezreit végezték ki azzal a váddal, hogy megtérésük hamis volt. Torquemada szerint (aki mellesleg szintén kikeresztelkedettek leszármazottja volt) a zsidók mindaddig, míg Spanyolországban maradnak, kísértést jelentenek a konverzorok számára, hogy gyakorolják zsidó örökségüket. Tevékenysége arra is kiterjedt, hogy felkutassa, kinek van legalább egyetlen zsidó vagy muzulmán felmenője. Véleménye szerint a bűn már eleve a zsidók vérében van, amely átterjed az utódokra is. Ezért ők hiába gyakorolják buzgón a keresztény vallást, akkor is bűnösök, mert ősök zsidók voltak. Az elmélet lényege a faji megkülönböztetés volt, emiatt a spanyol zsidók elűzését a történelem „kisolokauszt”-ként értékeli. [http://zsido.com/a\\_spanyol\\_zsidóság\\_tortenete/](http://zsido.com/a_spanyol_zsidóság_tortenete/)
- 7 Juan Goytisolo (1931–2017) Cervantes-díjas spanyol költő, író, esszéista. Magyarul: GOYTISOLO, Juan: *Hordalék. Regény*. Ford. LENGYEL Péter; Bp., Európa, 1962; *Szigeti krónika*. Ford. BENYHE János; Bp., Európa, 1964; *Személyleírás. Regény*. Ford. HARGITAI György, Bp., Kosuth, 1969
  - 8 Andalúzia arab neve.
  - 9 GOYTISOLO, Juan: *España y los españoles*. Barcelona, Editorial Lumen, 1976  
<http://estafeta-gabrielpulecio.blogspot.com/2010/10/juan-goytisolo-don-quijote-don-juan-y.html>
  - 10 ROJAS: *i. m.* (2010), 184. Az eredeti nyersebb és tömörebb: „Señor, yo soy la que gozo, yo la que gano; tú, señor, el que me hazes con tu visitación incomparable merced.” „Uram, én vagyok, aki élvez, én, aki nyerek; te, uram, hasonlíthatatlan kegyet gyakorolsz felém látogatásoddal.” (Cs. Cs.)

- 11 Például GILMAN, Stephen: *The Art of La Celestina*. Madison, University of Wisconsin Press, 1956; FINE, Ruth: *Voces y silencios: Los llantos de Pleberio y Agi Morato o la representación del converso en Rojas y Cervantes*. <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc224n0>
- 12 Pleberio siratója már-már blaszfémianak, eretnekségnek ítéltető, hiszen, noha a szerelmi szenvedélyt kárhóztatja lánya pusztulásáért, Istent még kegyetlenebbnek állítja be, teremtett világát pedig velejéig értelmetlennek: „Ó, örökös félelmekkel teli, örök nyomorúsággal vert élet! Ó, világ, világ! [... ] Zsenge s tudatlan ifúságomban még azt hittem, valamely rend kormányozza tetteidet; de ma, látván jótéteményeid színét és visszáját, tévelygések útvesztőjének tűnsz fel nekem, rémségek sivatagjának, fenevadak búvóhelyének, emberek hiú körjátékának...” (193.) „Vannak, akik istenítenek [mármint a szerelmet – Cs. Cs.]; de nem tudom, mely tévedés vitte reá őket. Hiszen Isten a teremtényeit pusztítja el; te csupán azokat, kik követnek téged. A józan észnek te esküdt ellensége vagy: éppen azokat halmozod el legnagyobb jótéteményeiddel, kik legkevésbé sem törődnek veled, mígnem őket is bevonod félelmetes körtáncodba.” (196.)  
Celestina: „Ez a világ sora, keréken fordul az ember szerencséje: egyszer fent, másszor lent. Törvénye már az a szerencsének, hogy semmi a világon nem állandó; a dolgok rendje a változás.” (116.)
- 13 Rojas, a salamancai joghallgató fölényes antik olvasottsággal rendelkezett, amely részint hatásként, részint konkrét utalásként jelentkezik művében. Peter E. Russell Arisztotelész hatását látja a szereplők városi-polgári szituálásában, latin, elsősorban terentiusi hatást például a tegező beszéd-módban, a figurák számában, párban történő szerepeltetésében.
- 14 LOBERA SERRANO, Francisco Javier: *Sobre la escritura del “hablar” en La Celestina y en el Quijote = Critica del testo*. Sapienza-Università di Roma, 2017, XX/3., 85.
- 15 RUSSEL, Peter E.: Bevezetés a *La Celestina* spanyol kiadásához = Uő: *La Celestina. Comedia o Tragicomedia de Calisto y Melibea*. Madrid, Ed. Clásicos Castalia, 1991, 117.
- 16 ROJAS: *i. m.* (2010), 71.
- 17 PÉREZ, Miguel José: *Don Quijote-Sancho/Sancho-Don Quijote: enseñanza-aprendizaje entre el diálogo y la aventura*. [http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/don-qui-jotesanchosanchodon-qui-jote---enseanzaaprendizaje-entre-el-dilogo-y-la-aventura-0/html/0024631c-82b2-11df-acc7-002185ce6064\\_5.html](http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/don-qui-jotesanchosanchodon-qui-jote---enseanzaaprendizaje-entre-el-dilogo-y-la-aventura-0/html/0024631c-82b2-11df-acc7-002185ce6064_5.html)
- 18 GOYTISOLO: *i. m.* (1976) Az idézett Cervantes-részletek a 19. jegyzetben megjelölt magyar kiadásban a 2. kötet 518., illetve 423. oldalán található.
- 19 Az Első Kötet 16. fejezetében az elbeszélő így mutatja be a Maritornes nevű szolgálot: „Csuklóján pár sor üveggyöngyöt viselt a lány, ezek azonban igazgyöngyökként fényltek a lovagnak; haját, mely meglehetősen hasonlított a lószőrhöz, ő Arábia legtündöklőbb aranyszálának vélte, [...] a tegnap esti avas füstölt hús szagát árasztó lehelete szakasztott olyan volt Don Quijotének, mintha édes és balzsamos illat lengedezne feléje...” Majd a következő szót adja Don Quijote szájába: „Szívem mélyéből óhajtanám, bájos és szépséges kisasszony, hogy e rendkívüli kegyet, melyet nagy szépségének szemlélése nyújt, méltóképpen viszonzhassam, azonban [...] ehhez a lehetetlenséghez még nagyobb akadály is járul: ama hűség, melyet a páratlan Dulcinea del Tobosónak [...] fogadtam. Ha ez nem gátolna, nem lennék oly balgató lovag, hogy elszalasszam” [...] Maritornes „se nem értve, se nem hallgatva szavait, szótlanul menekülni akart karjai közül.” CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Ford. BENYHE János, Bp., Európa, 2005, 181.
- 20 Don Juan sokféle ragadványneve közül e legismertebbet Tirso de Molina (eredeti nevén Gábrriel Téllez, 1579–1648) spanyol költő, elbeszélő, drámaíró főművéből, *A sevillai szédelgő és a kövendég* című színdarabból kapta, amely 1617-ben jelent meg először.
- 21 Ramiro de Maeztu (1875–1936) spanyol újságíró, kritikus, esszéista, az úgynevezett 98-as nemzedék kiemelkedő értekezője. Főműve a *Triptichon, Don Quijote, Don Juan és Celestina (elfogult esszék)* címmel jelent meg magyarul: fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta JÁNOSHÁZY György, Bukarest, Kriterion, 1988. Az idézet: 121.
- 22 MAEZTU: *i. m.* 121.
- 23 Magyarul FRISCH, Max: *Don Juan avagy a geometria szerelmese*. Ford. BÁNYAY Geyza = *Az örök Don Juan*. Vál. KATONA Tamás, utószó HEGEDŰS Géza. Bp., Magyar Helikon, 1968, 527–588.
- 24 Víctor Said Armesto (1871–1914) gallego-spanyol irodalomtörténész, aki – egyebek mellett – *Don Juan*, illetve a *Kövendég legendájának* forrásait kutatta a galíciai, portugál és spanyol népköltészetben.
- 25 MAEZTU: *i. m.* (1988), 137–138.
- 26 KIERKEGAARD, Søren Aabye: *Mozart Don Juanja*. Ford. LONTAY László, Bp., Magyar Helikon, 1972, 70–73.